

Лопушинський І. П.,
завідувач кафедри публічного управління,
адміністрування і національної безпеки
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений працівник освіти України

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні як відповідь на повномасштабну збройну агресію російської федерації проти суверенної Української держави є конституційно закріпленим, легітимним інструментом захисту суверенітету, безпеки та територіальної цілісності нашої держави. Водночас, цей режим неминуче передбачає встановлення тимчасових, вимушених обмежень низки конституційних прав і свобод громадян. В умовах екзистенційної загрози перед державою постає фундаментальне завдання: забезпечити обороноздатність, мінімізувавши при цьому втручання у сферу прав людини, відповідно до принципів законності, легітимності та пропорційності.

Законодавчі засади обмеження прав у період запровадження правового режиму воєнного стану чітко визначено Конституцією України, зокрема її статтею 64. Ця стаття дозволяє встановлення окремих обмежень прав і свобод, проте з обов'язковим зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Критично важливою гарантією є наявність чіткого переліку прав і свобод, що не можуть бути обмеженими навіть в умовах правового режиму воєнного стану. До цього непорушного осердя (зокрема, статті 27, 28, 29, 55, 62, 63) належать право на життя, повага до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист та презумпція невинуватості [1].

Факт існування такого законодавчо закріпленого переліку прав, що не підлягають дерогації (відступу), навіть в умовах екзистенційної загрози, є конституційним бар'єром проти потенційного авторитарного дрейфу, часто властивого надзвичайним режимам. Це підтверджує високий рівень конституційного захисту основних прав, забезпечуючи легітимність владних дій

навіть у найскладніший період.

На міжнародному рівні Україна скористалася правом дерогації від своїх зобов'язань відповідно до статті 15 Європейської конвенції з прав людини. У своїх заявах, починаючи з 28 лютого 2022 року, Україна заявила про можливість відступу від низки статей, включаючи свободу думки, совісті і релігії (стаття 9), свободу вираження поглядів (стаття 10) та свободу зібрань та об'єднання (стаття 11) [2].

Водночас, показовим прикладом гнучкості міжнародних зобов'язань є динамічні зміни в цих заявах. Зокрема, уже в квітні 2024 року було заявлено про скасування відступу щодо права на свободу та особисту недоторканність (стаття 5), що свідчить про регулярний перегляд державою потреби обмежень. Такий підхід є важливим індикатором прагнення відновити повний обсяг міжнародних гарантій, коли це дозволяє безпекова ситуація [2].

Правовий режим воєнного стану також передбачає низку обмежень особистих свобод, зокрема встановлення комендантської години та тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї [3]. Закон «Про правовий режим воєнного стану» також дозволяє встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання [3].

Найбільш обговорюваним та резонансним практичним обмеженням є заборона на виїзд за кордон для військовозобов'язаних громадян чоловічої статі віком 23-60 років. Хоча ця заборона безпосередньо пов'язана з легітимною метою мобілізації та забезпечення обороноздатності [4], на практиці вона викликає колізійні питання щодо груп винятків. Це стосується, наприклад, осіб, які постійно проживають на території іншої держави, або реалізації права на навчання за кордоном.

У сфері політичних прав головним обмеженням є конституційна заборона проведення виборів (парламентських, президентських, місцевих) під час дії правового режиму воєнного стану. Ця заборона є потрібною для забезпечення демократичної легітимності виборчого процесу. У цьому контексті експерти наголошують, що в умовах війни неможливо гарантувати безпеку всім учасникам, де-факто виключаються військовослужбовці, існують перешкоди для

участі понад восьми мільйонів громадян України, які перебувають за кордоном, а також неможливо забезпечити повний обсяг політичних свобод, потрібних для агітації та зборів [5].

Отже, правовий режим воєнного стану в Україні, попри потребу обмежень, ґрунтується на засадах конституційного захисту, що підтверджується непорушністю «осердя» основних прав (стаття 64 Конституції України) та застосуванням доктрини пропорційності. На основі проведеного аналізу, для забезпечення належного дотримання прав та свобод громадян у період дії правового режиму воєнного стану та для підготовки до повоєнного відновлення, пропонуються такі рекомендації: 1) уніфікувати практику обмеження свободи мирних зібрань, чітко визначивши повноваження військових адміністрацій щодо запровадження кількісних та територіальних лімітів, щоб подолати колізію між повною заборонаю в Законі та регіональною практикою; 2) з метою забезпечення демократичної легітимності майбутніх виборів Верховній Раді України потрібно розробити окремий Закон разового застосування для регулювання перших повоєнних виборів, передбачивши обов'язковий перехідний період (не менше півроку) для повного відновлення політичних прав і свобод; 3) Офісу Омбудсмана спільно з міжнародними партнерами потрібно посилити моніторинг дотримання інформаційних прав, забезпечуючи застосування «тесту трьох складників» при обмеженні доступу до публічної інформації та вимагаючи усунення адміністративних бар'єрів для подачі запитів.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.11.2025).
2. Україна відступає від окремих зобов'язань за Конвенцією про захист прав і свобод людини: десть ховається зрада? URL: <https://cedem.org.ua/news/vidstup-vid-konventsiiyi/> (дата звернення: 14.11.2025).

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 14.11.2025).

4. Пропорційність обмежень прав людини: особливості в умовах воєнного стану URL: http://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/prde_2023_34_12.pdf (дата звернення: 14.11.2025).

5. Не проводити вибори під час воєнного стану. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/209780> (дата звернення: 14.11.2025).